

haber almasına dayanarak Mûsâ'nın siyer yazıcılığında içerik bakımından kısmî bir etkisinden söz edilebilir. Muhammed Bakış Ebû Mâlik, çeşitli kaynaklarda Mûsâ b. Ukbe'den gelen rivayetleri bir araya getirip kitap halinde neşretmiştir (bk. bibl.). Mûsâ'nın eserinden yirmi civarında hadisi Yûsuf b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe (ö. 789/1387) müstakil bir risâlede toplamıştır. Eduard Sachau'nun Almanca çevirisiyle birlikte yayımladığı bu risâle Meşhûr Hasan Selmân tarafından da neşredilmiştir (bk. bibl.). Senedi 782 (1380) yılına kadar gelen risâle İsmâil b. İbrâhim b. Ukbe'nin, amcası Mûsâ b. Ukbe'den nakline dayanmaktadır. Mahmut Olgaç *Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) Siyer'e Dair Rivayetlerinin Değerlendirilmesi (Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Kadar)* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2015, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Mûsâ b. Ukbe, *el-Meğâzi* (nşr. M. Bakış Ebû Mâlik), Rabat 1994, neşredenin girişi, s. 15-53; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (nşr. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), VII, 292; İbn Hibbân, *es-Sikât* (nşr. Seyyid Şerefeddin Ahmed), Beyrut 1395/1975, V, 404; a.mlf., *Meşâhîru 'ulemâ'l-emşâr* (nşr. M. Fleischhammer), Wiesbaden 1959, s. 80; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulümi'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut 1417/1997, s. 321; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 303; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 118-121; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, VI, 114-117; a.mlf., *Mizânü'l-İ'tidâl* (nşr. Ali M. Muavvaz v.dğr.), Beyrut 1416/1995, VI, 552; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 74, 187; V, 32-33, 246; Yûsuf b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Ehâdis müntehebe min Meğâzi Mûsâ b. 'Ukbe* (nşr. Meşhûr Hasan Selmân), Beyrut 1412/1991, neşredenin girişi, s. 7-24; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), V, 667; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ v.dğr.), Beyrut 1417/1996, V, 556-557; Sehâvî, *el-İ'lân bi'l-teubih*, s. 157-158; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), I, 70; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 209; E. Sachau, "Das Berliner Fragment des Mûsâ b. Ukba", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin 1904, s. 445-470; J. Horowitz, *el-Meğâzi'l-ülâ ve mü'ellifühâ* (trc. Hüseyin Nassâr), Kahire 1369/1949, s. 69; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 11; Ömer Rizâ Kehhâle, *Mu'cemü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, Beyrut 1406/1986, s. 638; M. Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadisî'n-nebevî*, Beyrut 1413/1992, I, 213; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1993, s. 27, 159; G. Schoeler, "Mûsâ b. Uğba's Maghâzi", *The Biography of Muhammad: The Issue of the Sources* (ed. H. Motzki), Leiden 2000, s. 67-97; G. H. A. Juynboll, *Encyclopedia of Canonical Hadith*, Leiden 2007, s. 434-435; Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008, s. 199-220; N. Ahmed Faruqi, *Early Muslim Historiography*, Delhi 2009, s. 261-269; J. Schacht, "On Mûsâ b. 'Ukba's Kitâb al-Maghâzi", *AO*, XXI (1953), s. 288-300.

ŞABAN ÖZ

MÛSÂ YABGU

(موسى يابغو)

el-Melikü'l-âdil Muizzü'd-devle
Mûsâ b. Selçuk
(ö. 456/1064'ten sonra)

Selçuklu hânedanının
atası olan
Selçuk Bey'in oğlu.

Selçuklular'ın kuruluş devrinde önemli rol oynayan hânedan mensuplarından biri olan Mûsâ Yabgu'nun (İnanç Yabgu) adının ikinci kelimesinin eski bir Türk unvanı olan "yabgu" şeklinde mi, yoksa Türkçe'de yırtıcı bir kuş ismi olan "peygu" (beygu-bıgu: astur badius) şeklinde mi okunması gerektiği meselesi tartışmalıdır. Kaynaklarda hayatının ilk dönemlerine dair bir bilgi yoktur. Selçuk'un oğullarından Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud tarafından esir edilmesi (416/1025) ve Yûsuf'un ölümünden sonra ailenin en yaşlı üyesi olarak Mâverâünnehir ve Hârizm'de Selçuklular'ın liderliğini üstlendi.

Selçuklular'ın 426 (1035) yılında Horasan'a göç etmesinin ardından Gazneliler'le yapılan savaşlar, hânedanın genç üyeleri Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşlerin güç kazanmasına ve amcaları Mûsâ Yabgu ile eşit seviyeye gelmelerine zemin hazırladı. Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî'ye göre, Selçuklular'ın 19 Şâban 426 (29 Haziran 1035) tarihinde Gazneliler'e karşı kazandığı ilk zaferden sonra Sultan Mesud'a gönderilen üç elçiden ancak biri Mûsâ Yabgu'yu temsil etmekteydi (*Târîh*, s. 641). Sultan Mesud bu zaferin ardından Tuğrul Bey'e Nesâ'yı, Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve Mûsâ Yabgu'ya Ferâre'yi "dihkan" unvanıyla iktâ etti. Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı 15 veya 25 Şâban 429 (23 Mayıs veya 2 Haziran 1038) tarihinde kazandıkları ikinci zafer, Tuğrul Bey'in hânedan içerisinde iyice sivrilmesini ve amcası Mûsâ Yabgu'nun üzerinde bir kounuma yükselmesini sağladı. Zaferin ardından yapılan taksimde, Tuğrul ve Çağrı beyler Horasan'ın en önemli merkezleri olan Nîşâbur ve Merv şehirlerini alırken Mûsâ Yabgu'nun payına daha az önem taşıyan Serahs şehri düştü. Nihayet Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı 431 (1040) yılında kazandıkları Dandanakan zaferi sonunda Mûsâ Yabgu'ya Herat, İsfâr, Bûşenc, Sîstan ve Büst şehirleri verildi. Kısa bir süre sonra Mûsâ Yabgu yaklaşık 5000 süvariyle Herat şehrini ele geçirdi, ardından yeğeni Ertaş'ın yardımıyla Sîs-

tan bölgesine hâkim oldu. Bu gelişmelerden sonra bölgenin mahallî hâkimi Emir Tâceddin Ebû'l-Fazl, Selçuklular'a bağlılığını bildirmek zorunda kaldı. Mûsâ Yabgu bu başarılarının ardından Büst bölgesini kısa sürede hâkimiyeti altına aldı.

Güney Horasan ve Sîstan'da geniş bir bölgeyi elinde tutan Mûsâ Yabgu, Herat şehrini merkez haline getirdi. Hâkimiyeti altında bulunan bölgelerde yarı müstakil bir idare kurarak kendi adına hutbe okutup sikke bastırdı. Nitekim Mûsâ Yabgu adına 435 (1043-44), 439 (1047-48) yıllarında Herat, 443 (1051-52) yılında da Sîcistan'da, oğlu Ebû Ali Hasan Yabgu adına ise 443 (1051-52) ve 446 (1054-55) yıllarında Herat'ta bastırılan sikkeler günümüze ulaşmıştır. Sîstan bölgesi 442'de (1051) Gazneli hâcibi Tuğrul'un eline geçtiyse de kısa süre sonra Tuğrul'un Gazne'ye dönmesinin ardından bölge yeniden Mûsâ Yabgu'nun hâkimiyetine girdi. Fakat onun Sîstan'daki hâkimiyeti istikrarlı olmadı, sık sık Selçuklu hânedan üyelerinin müdahaleleriyle karşılaştı. Önce 432'de (1041) İbrâhim Yinal'ın kardeşi Ertaş, 446-447'de (1054-1055) Çağrı Bey'in oğlu Alp Sungur Yâkütî ve 448'de (1056) bizzat Çağrı Bey'in Sîstan'a müdahalesine karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Bunların en tehlikelisi olan Çağrı Bey'in müdahalesi ancak Mûsâ Yabgu'nun Sultan Tuğrul Bey nezdinde yaptığı şikâyet neticesinde bertaraf edilebildi. Kardeşi Çağrı Bey'i sert bir şekilde kınayan Tuğrul Bey, Sîstan eyaletinin idaresini para bastırma ve hutbe okutma hakları ile birlikte tekrar Mûsâ Yabgu'ya verdi (*Târîh-i Sîstân*, s. 381).

Selçuklu hânedanının Mûsâ Yabgu kolu ile Çağrı Bey kolu arasındaki mücadelenin daha sonraki dönemde de devam ettiği görülmektedir. Nitekim Mûsâ Yabgu'nun hâkimiyet merkezi olan Herat'ta 450'de (1058) Çağrı Bey ile oğlu Alparslan adına bastırılan bir sikke, bu tarihte Mûsâ Yabgu ailesinin hâkimiyet alanının muhtemelen iyice daraldığını göstermektedir (Sourdel, XVIII [1963-64], s. 214). Alparslan 455'te (1063) Mûsâ Yabgu'nun Zerenc'deki egemenliğine son verdi. Mûsâ Yabgu kolunun siyasî hâkimiyetinin ise Tuğrul Bey'in vefatının ardından Alparslan'ın giriştiği saltanat mücadelesinin hemen başlarında 456 (1064) yılında bertaraf edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte oldukça yaşlanmış olması gereken Mûsâ Yabgu'nun hayatının son dönem-

leriyle vefat tarihi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

Kaynaklarda “Yabgu-yi kelân” (büyük yabgu) ve “İnanç Beg” unvanlarıyla da zikredilen Mûsâ Yabgu ayrıca “Fahrül-mülk, Fahrülmille, Muizzüddevle, el-Melikü'l-âdil, Nâsirüddin” unvan ve lakaplarını kullanmıştır. Kaynaklarda Yûsuf, 439'da (1047) Bizans karşısında şehid düşen Ebû Ali Hasan ve Karaarslan adında üç oğlundan bahsedilmektedir. Beyhakî (s. 71) Mûsâ Yabgu'nun oğulları arasında Ömer, Ebû Bekir, Böri ve Devletşah'ın isimlerini de zikreder. Beyhakî'nin sözünü ettiği Devletşah'ın Sultan Berkayaruk zamanında Toharistan'da isyan ederek Velvâliç ve Kemneç'i ele geçiren, ancak Horasan Meliki Sencer tarafından 491'de (1098) mağlûp edilerek gözlerine mil çektilen Selçuklu soyundan Devletşah ile aynı kişi olması mümkündür (İbnü'l-Esîr, X, 232).

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdzî, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1363 hş., s. 435; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran 1366 hş., s. 365-382; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Ali Ekber Feyyâz), Meşhed 1375 hş., s. 611-612, 641, 695, 728, 730-731, 755, 761, 833, 841, 844; Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 71-72, 373; Rävendî, *Râhâtü's-şudûr*, s. 87-88, 102-104; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 2-12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 459-460, 474, 478, 481, 483-484; X, 232, 279; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 426-429; Mîrhând, *Ravzatü's-şafâ'*, IV, 237, 242-243, 246; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 4-5, 9-17, 19, 55-56; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1979, I, 33, 128-129, 225-227; S. G. Agacanov, *Oğuzlar* (trc. Ekber N. Necef – Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2002, s. 207-210, 292, 314; C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa 1994, s. 377-385; a.mlf., “Payğhü”, *EP* (İng.), VIII, 288; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 57-61, 86-87, 94-100, 104-110, 121, 127-129, 150, 158-159; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, s. 57, 111-114, 118, 119-130, 136-137; a.mlf., “Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, *TTK Belleten*, LXV/243 (2002), s. 547-570; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, *TM*, XIII (1958), s. 117-130; D. Sourdel, “Un trésor de dinars ghaznavides et salguçides découvert en Afghanistan”, *BEO*, XVIII (1963-64), s. 197-219; Coşkun Alptekin, “Selçuklu Paraları”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 435-591; Stephen Album, *Specialist in Islamic and Indian Coins, Price List*, sy. 70 (1990), s. 2, nr. 20; sy. 75 (1991), s. 2, nr. 66; sy. 88 (1992), s. 1, nr. 25; sy. 105 (1994), s. 1, nr. 33; sy. 127 (1996), s. 2, nr. 34; sy. 138 (1997), s. 1, nr. 22; sy. 146 (1998), s. 2, nr. 32; sy. 150 (1999), s. 2, nr. 34.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

MUSTAFA İSÂMÜDDİN ÜSKÜDÂRÎ

(bk. ÜSKÜDÂRÎ, İsâmüddin).

MUSTAFA NÂİLÎ PAŞA (1798-1871)

Osmanlı sadrazamı.

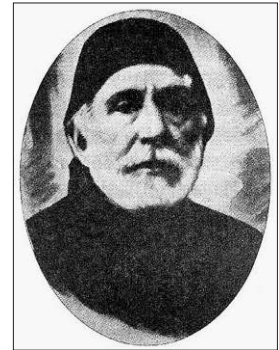
Arnavut asıllı olup Kesriye sancağına bağlı Behlişte kazasının Polyan köyünde doğdu. Behlişte hânedanından İsmâil Bey'in oğlu ve Mısır Valisi Arnavut Tâhir Paşa'nın yeğenidir. Çok genç yaşta gittiği Girit'te aralıklarla otuz yıl kadar valilik yaptığı için “Giritli” lakabıyla anılmıştır. Henüz küçük yaşta iken babasıyla beraber bir süre Mısır'da dayısı Tâhir Paşa'nın yanında kaldı. Tâhir Paşa'nın ve ardından babasının ölümü üzerine memleketine döndü. 1809'da tekrar gittiği Mısır'da diğer dayısı Hasan Paşa ile birlikte Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girdi. Vehhâbî isyanı dolayısıyla Hasan Paşa ile beraber gittiği Hicaz'da beş yıl kaldı, burada gösterdiği cesaret ve başarılar sebebiyle kendisine sergerdelik unvanı verildi, böylece askerlik mesleğine girmiş oldu. 1821'de patlak veren Girit isyanını bastırmak için Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından görevlendirilen Hasan Paşa ile birlikte Kandiye'ye gitti ve Kavalalı Hüseyin Bey'le müştereken Girit'in idaresiyle görevlendirildi. Girit yönetiminin Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması ve Kavalalı Hüseyin Bey'in de İnebahtı'ya gönderilmesi üzerine 1826'da beylerbeyi rütbesi ve Kandiye muhafızı sıfatıyla Girit valisi ve kumandanlığına tayin edildi. Dayısı Hasan Paşa vefat edince maaş, gelirleri ve mülkü ona devredildi. Girit'teki ayaklanma ve karışıklıkları önleyerek düzeni sağladı.

Dürzîler'le Mârûnîler'in Cebelilübnan'da çıkardığı isyanları bastırıp Şam yöresine saldırılarını önlemek amacıyla 2 Nisan 1838'de Şam'a yollandı. Halep'ten gelen Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa ile birlikte isyanı bastırarak tekrar Girit'e döndü. Cebelilübnan'daki başarısı ve Mehmed Ali Paşa'nın 1840'ta Londra Antlaşması'yla Girit üzerindeki haklarını kaybetmesi üzerine 31 Aralık 1840'ta vezirlik ve müşirlik rütbesi verilerek kaydıhat şartıyla Girit valiliği uhdesinde bırakıldı. Şubat 1841'de Yunanistan'dan Girit'e gelen eşkıyayı yenilgiye uğrattı. Temmuz 1842'de izinli olarak İstanbul'a gidince Sultan Abdülmecid'in iltifatlarına mazhar oldu. 1 Haziran 1850'de Akdeniz seyahatine

çıkan Abdülmecid'i Girit'te misafir etti ve İmtiyaz nişanıyla taltif edildi. Girit valiliği kendisine kaydıhat şartıyla verilmesine rağmen 1851 sonbaharında İstanbul'a çağrılarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine ve 7 Mart 1852'de Mustafa Reşid Paşa'nın yerine reisliğine getirildi (BA, A.DVN.MHM, nr. 9/27). 21 Temmuz 1852'de ikinci rütbeden, 17 Eylül'de birinci rütbeden Mecidî nişanıyla ödüllendirildi.

15 Mayıs 1853'te Damad Mehmed Ali Paşa'nın yerine sadrazam oldu (BA, İ.DH, nr. 17053). Ancak o sırada devletin yönetimi fiilen Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın elindeydi. Mustafa Nâilî Paşa'nın bu duruma rıza göstermemesi ve aralarında geçimsizlik baş göstermesi üzerine 8 Temmuz'da ikisi birden azledildi, iki gün sonra her ikisi de görevlerine iade edildi (Danişmend, V, 80). Aralarındaki anlaşmazlık Meclis-i Vükelâ'ya da yansıdı. Kırım harbinin başladığı günlerde toplanan Meclis-i Vükelâ'da dış borç alınması hususu tartışılırken Mustafa Nâilî Paşa'nın, “Sen bana sadâret ettirmiyorsun” demesi üzerine Reşid Paşa öfkelenip meclisi terketti ve araya giren vekillerin ricasıyla geri getirilebildi (İbnülemin, I, 76). Mustafa Nâilî Paşa ertesi gün 30 Mayıs 1854'te sadrazamlıktan azledildi. Aralık 1856'da 60.000 kuruş maaşla Mecâlis-i Âliye'ye memur edildi, yani Meclis-i Âf-yi Umûmî ve Meclis-i Vükelâ'ya sandalyesiz nâzır tayin edildi (BA, İ.DH, nr. 23939, 25690).

Memleketeyn (Romanya) seçimlerinden dolayı Fransa ve Rusya ile ilişkilerin gerginleşmesi yüzünden görevden çekilmek zorunda kalan Mustafa Reşid Paşa'nın yerine 2 Ağustos 1857'de üçüncü defa sadârete getirildi. Ancak bu sadâreti de kısa sürdü, Fransa ile baş gösteren siyasî gerginlik azaldığından 22 Ekim'de azledildi. Bu süreçte Mustafa Reşid Paşa ile barıştı. Mustafa Nâilî Paşa köken ve yetiştirme tarzı bakımından eski sadrazamlar sınıfına mensuptu. Sultan Abdülmecid

Mustafa
Nâilî Paşa